

MANAS DESTAN'INA TÜRK AİLE SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM DENEMESİ*

*Ismail DOĞAN***

GİRİŞ

İnsan ve Toplum hayatının geçmişin meraka değer ayrıntısı belirli araştırmaların ürünü olarak gerekli belge ve bilgilerle ortaya konulur. Ancak her zaman gerekli somut belgeler bulmak mümkün olmadığı gibi çok gerilerde kalan tarihi süreçlerle ilgili olarak da bu bazan mümkün olmayabilir. Bu durumda somut malzeme ve belgelerden çok varsayımlar ve bunların imkan tanıdığı mukayeselerle bilgi üretilmeğe çalışılır. Yazının ve yazılı kültürün devre dışında olduğu bu işlemde kullanılan malzemenin genel çerçevesini "sözlü kültür" çizmektedir.

Destan kültürüne sahip benzer toplumlarda olduğu gibi Türk toplumlarının da erken dönemlerinin aydınlatılmasında sözlü kültür ürünü olarak destanlar önemli rol oynamaktadır. Tarihi boyutuyla toplumların ortaya çıkışı ile ilgili mitolojik serüvene ışık tutulurken, sanatsal boyutta insanların değişen yaşam biçimi sergilenmektedir. Bu bakımdan destanlarda insanların tarih öncesiyle birlikte ortaya koyup geliştirdikleri inanç, erdem, ahlak, görenek v.b değerleri izleyebilme şansı doğmaktadır. Bu haliyle destanlar dikkatli bir sosyolojik gözlem için dönemlerin toplumsal yaşam biçimine dair kesitler de sunabilmektedir. Belirli bir sanatsal kaygı ile ifadelendirme tarzı ise gerçekte destanın hangi toplumda ve ne tür bir kültürel gerçeklik içinde boy verip geliştiği gözlenir. Asılolan bu gözlemi belirli bir sistematik içinde yapabilmektir. Bunun başarılması ise destanların sözü edilen işlevinden günümüz için somut sonuçların çıkarılması demektir.

Bu bildiride Manas destanı Türk Aile Sosyolojisi açısından alanın gerektirdiği sistematik çerçevede irdelenmektedir.

* Bu makale, *Kültür Bakanlığı ile İzzet Baysal Üniversitesi'nin 29-30 Haziran 1995 tarihlerinde Bolu'da ortaklaşa düzenledikleri "Manas Destanının 1000. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu"*na bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.

Yöntem

Aile sosyolojisi bir disiplin olarak düşünüldüğünde böyle bir disiplinin aile analizleri için öngördüğü değişik yaklaşımlar ve teoriler bulunmaktadır. Aile araştırmaları yapan farklı sosyologların kendi uygulamaları ve daha çok da olaya hangi noktalardan baktıkları ile ilgili olarak ortaya çıkan bu teorilerden bazıları şunlardır: Sistem teorisi, rol teorisi, Parsons teorisi, Dorothy Smith teorisi, ailesel evreler teorisi, güç-, görüşme ve çatışma teorisi. Bunlardan Parsons teorisi Amerikan ailesini, Dorothy Smith ise Avrupa'daki aileyi irdelemeye dönük teorilerdir¹. O nedenle sanayileşmiş toplumlara özgü olan bu iki yaklaşımla geleneksel toplum ailesinin irdelenmesi mümkün değildir.

Bu metinde aile toplumsal sistem içinde bir alt sistem kabul edilerek bu sistemi meydana getiren temel öğeler (statü, rol ve ilişkiler) açısından irdelenecektir. Dolayısıyla aile sosyolojisinin mevcut teorilerden biri ile değil, birkaçının işlevsel yaklaşımları denenmektedir.

Belirlenen yaklaşım doğrultusunda Manas Destanı'nda olay örgüsü büyük ölçüde dikkate alınmadı. Aile statü, rol, aile içi ilişki ve etkileşim gibi alt öğelerle; dayı, amca, yeğen, gelin, gibi kurumu demografik ve kültürel açıdan zenginleştiren boyutlarıyla birlikte alındı. Elbette ki bu toplumsal alt sistemin kendi dışındaki grupsal etkileşim biçimleri de yöntemin gözlem boyutu içinde değerlendirilmeye çalışıldı.

Destan Hakkında Kısa Bilgi:

Manas eski Türk topluluğu (kavmi) olan Kırgızların milli destanıdır. Çin kaynaklarına göre M.Ö. 3.yy'ın hadiselerinde Kırgızlardan söz edilmektedir. Dolayısıyla derin bir geçmişe sahip olan Kırgızlar için destanın bu anlamda özel bir önemi vardır. Süreç içinde Hunların, Göktürklerin-Uygurların, Moğolların iradesi altında, zaman zaman da bağımsız olarak hüküm süren Kırgızlar; 1917'de bolşevik ihtilâli ile Sovyetler Birliği'ne dahil oldular. 1985'li yıllarda Sovyetler'deki çözümler çerçevesinde bağımsızlığını ilan Türk Cumhuriyetlerinden biri olmuştur.

Destan'ın ve destandaki olayların hangi döneme ait olduğu ise açık değildir. Ancak Karahitayların 1120'li yılların sonunda Orta Asya'ya gelmeleri ve Karahanlıları yenmelerini müteakip Kırgızlara asker gönderdikleri dönemin olaylarıyla ilgili oluşuna dair güçlü bir ihtimalden sözedilmektedir².

1. Aile'yi sosyolojik olarak irdelemeyi amaçlayan bu teorilerle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz: Sayın, 1990, Nirun, 1994.

2. Emine Gürsoy Naskali, "Manas Destanı, Giriş" *Manas*, 1995 içinde, s.10.

Manas Destanı başkahramanı Semetey ve torunu Seytek'in hayatlarıyla onların yakın çevresini teşkil eden Cakıp Bay, Almambet gibi kişilerin ilişki ve etkileşimlerini içeren 400.000 mısralık bir eserdir. Bu rakam ise destan kültüründe henüz aşılamayan bir irtifa noktasıdır ki Firdevsi'nin Şehnamesi'nden, Homeros'un İliada'sından onaltı kez daha büyük bir rakamdır. Destan kırgızların "asırlarca süren hayatlarının aynasıdır. Doğum, evlenme, ölüm törenleri, savaşları, mücadeleleri, dini inançları, ıstırap ve sevinçleri hep bu destana aksetmiştir."³

1849 yılında *Franel* adlı bir *Rus* memurun hükümete sunduğu rapor ile resmen varlığından haberdar olunan destan Alman Türkolog *W. Radloff* tarafından 1869 da tespit edilerek 1885 te "Türk Halk Edebiyatının Örnekleri" dizisinde V.cilt olarak literatüre kazandırılmıştır.

Manas destanının aslına uygun bir Türkçe çevirisi bulunmamaktadır. A.Kadir İnan'ın anlatım tekniğine dayalı çeviri denemisini müteakip (1990) Wilhelm Radloff'un esas alındığı en son çeviri ise 1995 te Emine Gürsoy Naskali tarafından gerçekleştirilmiştir⁴. Radloff'un bu çalışması Gürsoy'un sözkonusu çevirisinde üç sütun halinde verilmiştir.

Birinci sütunda kiril harfleriyle yazılı Kırgızca metin bulunmaktadır. İkinci sütunda Radloff'un kiril transkripsiyon alfabeli Kırgızca metin, latin harflerine geçirilmiştir. Üçüncü sütunda ise Türkiye Türkçesi olarak metnin bire bir karşılıkları yer almaktadır. Bu çalışmada büyük ölçüde Gürsoy çevirisi dikkate alınmakla birlikte İnan'ın çalışmasından da yararlanılmıştır.

Manas Destan'ında Aile:

Destanda olaylar, yiğitlik ve kahramanlık öyküsü dört kuşaklı bir aile olgusu üzerinde gelişmektedir. Bu dört kuşağın atası Cakıp Bay, oğlu Manas, onun oğlu Semetey, onun oğlu da Seytek'tir. Büyük baba Cakıp Han dahil olmak üzere her kuşak yakın çevresindeki güçlü aile ilişkileri ve kişileri ile zenginleşmektedir. Aydar Han kızı Çıyrıçı, Bağdı döölet-Baybiçe, Temirhan kızı Kanıkey, Akın kızı Ay Çürek güçlü kadın imajleri olarak hem olay örgüsünde hem de aile yapısında önemli statü ve roller üstlenen kadınlardır.

Manas'ta sergilenen bu ailenin niteliği hakkında gerçekçi bilgiler işte bu rol ve satüler ile ilişkiler düzeninin yakın planda irdelenmesi ile mümkün olabilir. Aileyi meydana getiren temel öğeler olarak Anne-baba, çocuklar aile içi rol ve işlevleriyle birlikte bu amaçla değerlendirilmektedir.

3. Ç. Valihanov'dan nakleden İnan, 1992, s.18.

4. Wilhelm Radloff, Manas Destanı, Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çeviri, Ankara:1995.

STATÜLER

Baba/Koca: Baba, hem ailenin hem de cemaatin (topluluğun) reisi-
dir. Bir çeşit hanedan reisi olarak baba 'han'la özdeşleşerek gücü ve otoriteyi temsil etmektedir. Bu anlamda Hanlık hem siyasi gücün hem de ailede gelişen sosyal gücün göstergesidir. Dolayısıyla siyasi güç aile olgusunda temellenmektedir.

Sözkonusu işlevleriyle han boyun başıdır; baskın ve savaşlarda öncülük eder. Çevresinde devamlı kırk yiğidi bulunur. Olağanüstü bir güce sahiptir, örneğin baskınlarda bu kırk kişi ile yüzlerce kişiden meydana gelen güçlerle çarpışarak onları çil yavrusu gibi dağıtır, buldukları yerden çok uzak bölgelere "Turfan'a" sürebilmektedir. Dahası ganimet bölüştürücüsü ceza ve ödül dağıtıcısıdır. Gücünü muhafaza ettiği sürece de sözünü dinlemekte, güçten düşünce de bizzat kendisi bu dönüşümün acısını hissetmektedir. Almambet'in babası Aziz Han yaşlılığın zorladığı bu otorite zaafını şöyle dile getirir: "Oğlum Almambet,, ben ihtiyarladım, aksakallı pir oldum, hüküm vermem için başvurular çok. Bundan sonra bu davaların işlerine sen bak!"⁵

Han, çevresindekilere zaman zaman akıl danışır. Bunlar arasında dönemin bilge kişileri ile karısı da vardır. Ancak genellikle de kendi bildiğini yapar. Kızının Manas'a istenmesi üzerine Temir Han yanındakilerin görüşüne başvurmuş, bu konuda çok sert belki de Mendi Bay'ın çıkışında olduğu gibi aykırı görüş beyanına rağmen Han Baba (Temir Han) kendi bildiğini yapmıştır. Mendi Bay'ın oğlu Manas'a kızını istemeye geldiği haberini aşağıdaki dizelerde olduğu gibi büyük bir tahrik havası içinde vermesine rağmen Baba Temir Han bu aykırı görüşü sükûnetle dinleyerek kararını bu görüşler sonunda vermiştir. Mendi Bay, Temir Han'a şöyle diyor:

*"Sakin kızma, ey Temirhan,
Yurdunun kenarında hem
boztepenin başında
aksakallı Cakıp Han var
Ardında sürü filan yok
Ardında parası pulu da yok
Kul köle de getirmiyor
Ata bindim koşup geldim diyor
Kanıkey'i istemeye geldim diyor
Bu bir hakaret değil mi?
Bu bir cebir değil midir?
Nehrin başından geri çevir
Eli boş gelen bu talibi!
Kullarına dayak attır!"⁶.*

5. Abdülkadir İnan, Manas Destanı (Çeviri), İstanbul: 1992, s.26.

6. Radloff, a.g.e., 1995, s.73.

Temirhan'ın bu tahrikkâr tutum karşısında cevabı şudur:⁷

*Ey kır sakallı Mendi-bay:
Ara bozmak için doğan kul,
fesadına girmem ben.
Sağ yanında yoldaşları,
Sol yanında yiğitleri,
Cakıp Han'ın, gelen ise
bahadır Manas oğlu var!
Başına giydiği börüğü var!
Etrafında bir çok alp var!
Yeneyim dese kuvveti var!
Sağ yanında yoldaşları,
Sol yanında yiğitleri,
attan indirip alın,
ayağı yere değmesin.
Attan indirip alın!
Kalın döşekler serin!*

Han'ın kişiliğine yansıyan bu kararlı ve otoriter tavır baba da gözlenir. Anne ve çocuklar üzerinde bu otorite tartışmasız bir güç ve etkiyi temsil eder. Sevgi ve korku, ceza ve ödül baba tarafından bu gücün örselemeden sürdürülmesi anlamında kullanılır.

Anne/Kadın: Evin kadını ailede statüsü babaya göre açıklanan ikinci önemli kişidir. Bu önem öncelikli olarak kadının doğurganlık özelliğinden kaynaklanır. Erkeğine bir 'evlat' veremeyen kadın meyvesiz ağaç olarak niteleniyor. Cakıp Bay'ın büyük karısı Çıyırda Hatun'a söyledikleri bu yaklaşımı yansıtır. Kocasının ağladığını gören Çıyırda Hatun'a bunun nedeni Cakıp Bay tarafından şöyle açıklanır⁸. "Seninle evlendiğim tam dört yıl oldu. Sen belini sağlam bağlamadın, bir çocuk doğurmadın. Mezarlı yerleri, yatırları ziyaret edep elmalı, kutlu yerlerde yuvarlanmadın, kutlu pınarda gecelerce kalıp çocuk istemedin; çocuksuz kadın, dul kadın, kısır kadın odun olmaktan başka bir faydası olmayan meyvasız ağaçtır. Burada çocuksuz kadınla beraber "kısırlık" ve "dulluk" ta kadının doğurganlığı ile ilgili olarak eleştiri konusu olmaktadır

Anne normal evlilik töreni ile evlenen kadındır. Buna göre evlilik kendine özgü töreni ile başlı başına bir sosyal olaydır. Temirhan'ın kızı Kanıkey'i oğlu Manas'a isteyen Cakıp Bay'ın bu isteğini ifadelendirme tarzı ve davranışı evlilik öncesinin kendine has geleneksel adetlerinin sürdürüldüğü anlamına gelmektedir. *Cakıp Bay*'ın kız babasından isteği mahcup ve saygılı biraz da geleneksel havayı yansıtan tarzı şu şekilde sözcüklere dökülür:⁹

7. Radloff, a.g.e., 1995.

8. İnan, 1992, s.6.

9. Radloff, a.g.e., 1995, s. 74-75.

(...)
 Elçiye zeval olmaz,
 Kız isteyene hakaret olmaz,
 ben de Kanikey'e geldim.
 Onu istemeğe geldim
 Tadar mısın sen bu tuzu
 Verirmisin Manas'a kızı
 (...)

Savaş ganimeti olarak elde edilen kadınlar için düğün törenleri yapılmaktadır.

Kadının da erkeği gibi gerektiğinde savaşçı, cesur ve erkeğinin yanında savaşabilecek özelliklere sahip olması şartları aranmaktadır. Ancak annenin temel görevi, öncelikli sorumluluğu çocuklarına bakmak, kocasının isteklerini yerine getirmek; kocası savaşa gidecekse onun savaş elbiselerini, silahlarını ve atını kocasına hazırlamaktır¹⁰.

Kadında aranan özellikler arasında güzellik ve şanslı olması (bahtı açık) önemli tercih nedeni sayılabilir. Cakıp Bay'ın oğlu Manas'ın evlilik yaptığı üç kadını değerlendiren sözlerinde sözkonusu tercihe yansıyan ölçüleri görmek mümkündür¹¹:

*Han babası Cakıp Bay
 Ocak başında düşünürken
 gelinleri sınıyordu.*

(...)
*Şurada oturan kızımın
 erlik talihi yoktur hiç
 il talihi de yoktur hiç
 Alnında bahtı yoktur.
 Bahtsız bir kız değil mi?*

*Ötede oturan kızımın
 alnında mührü var,
 dilinde siğili var,
 belalı bir kız değil mi bu?*

Bu son dizelerde “dilde siğil”, “alnında mühür” imgeleri fiziksel rahatsızlığın yansısıra çok konuşan, adı çıkmış bir kadını betimlemektedir. Bu anlamda özel ve nesnel bir çirkinliğin kadın da onun aleyhine işleyen bir özellik olduğu ortaya çıkıyor. Şansın da çirkinlikle birlikte ele alınması ise oldukça ilginç bir analogiyi düşündürüyor. Analoginin sonu ise adeta şöyle bitmektedir. Madem ki şanssızlık çirkinliktir o halde çirkin olanın da şansı ve bahtı kapalıdır. Kadında övgü alan özellikler ise belirtilen olumsuzlukların telafisi doğrultusunda ortaya çıkıyor¹²:

10. İnan, a.g.e., 1992, s. 60-61.

11. Radlof, a.g.e., 1992, s.154.

12. Aynı, s.153.

*Ötede oturan kızımın
bak, erlik talihi var,
onda il talihi var,
alnında bahtı var
bahtlı bir kız değil mi bu?*

Kadındaki talihi oluşturan temel öğeler ise şöyle belirleniyor¹³:

*Han çocuğu Kanıkey
Uzak görüşlü bir insan idi
oturduğu yerden kalktı
(...)
Kuğu gibi boyun büküp
Gerdanını titreterek
saç örgülerinin süsü bir kucak
tombul kalçasından şıkırdar,
yavru atmaca gibi kımıldar
baldıran gibi şıkırdar.*

Görüldüğü gibi bu dizelerde saçlardan kalçalara kadar kadında fiziksel öğeler önplana çıkarılarak övülüyor, kuğunun zerafetine sahip bir kadın güzelliği betimleniyor. İşte bu güzel kadın fiziksel kusursuzluğunu erkeğine “hizmet” duyarlılığı ile pekiştirmektedir. Yardımcıları ile birlikte savaştan dönen Manas ve yiğitlerine bu hizmetin ayrıntısı şöyle dile getiriliyor: (...)

*Zincirli deri tulumları
boyunlarından alalım
rakı doldurup verelim!
Yiğitleri giydirerek,
hep atlara bindirelim!
Her şeyi güzel hazırlayıp
Hizmetine duralım biz!
Derken er Manas gelince
Kızlar denileni yaptı
(...)*

Kızların bu ortak hizmet eyleminde en çarpıcı ve şaşırtıcı eylemi yapan da Manas'ın eşi Kanıkey'dir. Manas'ın erlerine de parmak ısırtan bu eyleminde Kanıkey eşi Manas'ın öngörülen bütün işlerin yanında bizzat onun çizmelerini giydirtmiştir. Sözkonusu ayrıntı ilgili dizelerde şöyle dile getiriyor¹⁴:

13. Radloff, a.g.e., 1995, s.155.

14. Aynı, s.155.

(....)

Kanukey

İnce gömlekler giydirdi!

Pamuktan gömlekler giydirdi!

Erleri hayrete düşürdü!

Ta Taşkent'ten getirttiği

arabalara doldurttuğu,

değerli çizmeleri

ayaklarına giydirdi.

Bütün bu örneklerde kadının, erkeğe göre gelişen bir statüsü sözkonusudur. Erkeğin her türlü hizmetini gören, maddi ve manevi güzelliklerini cömertçe erkeğine sunmasına rağmen kadının bu övgüye şayan tarzı bile erkeğin kendisine her konuda açılması anlamına gelmemektedir. Erkeğin kadına açılması, onunla belirli sırlarını paylaşması özgünlüğün, asabiyyetin yitirilmesi ile açıklanır. Bir diğer deyişle kahraman kişi, yiğit kişi kadına sırrını vermediği ölçüde bu özelliğini koruyabilir. Manas'ın yiğitlerine bu anlama gelebilen hitabı oldukça ilginçtir¹⁵:

Yiğitlerim

sizleri, kıymetli seçkinlerim yiğitlerim

hepiniz birsiniz erlerim, yiğitlerim,

sapladığınız kargıyı geri çekmediniz yiğitlerim,

kadına sır açmadınız, yiğitlerim,

erlikte hep birsiniz, yiğitlerim.

Bu ifadelerin yanısıra Manas yiğitlerine “kadir bilecek kadın yok¹⁶” öğütü de yapılmaktadır. Her ne kadar kadının zaman zaman erkeğine öğütler de verdiği görülüyorsa da bu öğütlerde bile onun gururunun incinmesine olağanüstü dikkat anlamına gelebilecek bir zerafet ve yumuşaklığın gösterilmesi kadın statüsünün erkeğe göreliğini kanıtlamaktadır. Almambet'in Manas'a müteveccihen yola çıkma arzusu üzerine kendisini bundan vazgeçirmeyi deneyen Ak-Erkeç kadın “başörtüsü takıp”, “ceylan gibi titreyip”, “miskler saçarak”, “yavru kuzular gibi oynasarak” çıktığı Almambet'in karşısında kendisini şöyle ifade eder¹⁷:

Selâm demek size yakışmaz efendim

Selâmlarınızı almak bize yakışmaz efendim

Gel atının başını çevir,

kal burada gitme sen.

Kadında güzellik ve hizmet işlevi yanısıra akıllılık ve zekâ da aranan özelliklerin arasındadır. Manas'ın karısı Kanukey destanın bütün bölümle-

15. Radloff, a.g.e., 1995, s. 162.

16. Aynı, s.169.

17. Aynı,, s.41

rinde güzelliği ile birlikte akıllı ile de övülmektedir. Onun oğlu Semetey için düşündüğü kadında da bu iki özellik ön plana çıkarılmaktadır. Bununla ilgili olarak dizeler şu betimleyi içermektedir¹⁸:

*Ak-kemik hanın çocuğu
çok akıllı bir insanmış
pek güzel bir kadınmış.*

Na varki kadında güzellik ve akıl gibi iki önemli yetenek bile onun sözlerinin dikkate alınması için yeterli olmamaktadır. Toplumsal baskı kadın sözünün erkek tarafından itibara alınması konusunda büyük bir engel çıkarmaktadır. Zeka ve sezgi gücüne Manas'ın teşebbüs ettiği savaşın muhtemel bir başarısızlıkla sonuçlanacağını tahmin eden "Asil kadın Kanıkey"¹⁹ onu bu savaştan döndürmek için Manas'ın üzerindeki bütün etki ve ağırlığın kullanarak gerekli müdahaleyi yapar. Ancak Kanıkey'in bu uyarısına saygı duymasına rağmen Manas son derece düşündürücü olan bir toplumsal baskı nedeniyle müdahaleye tepki gösterir²⁰:

*Bahadır Manas razı olmadı
Kadının sözüne uydu
Kalkıp yurduna döndü derler...*

Sonuçta Er-Manas kadın sözüne uydu şeklindeki bir söylenceyi göğüsleyemeceği için karısının uyarısını dikkate almamıştır.

Çocuklar: Destan'da ilk çocuk imgesi Manas'a aittir. Manas, baba Cakıp'ın hasretle beklediği, Tanrı'dan dilediği erkek çocuktur. Doğmadan kendine büyük toplumsal ve insani işlevler yüklenen Manas bu anlamda adı ve işleviyle "Peygamberler" tarafından da âdetâ takdis edilmiştir*. Bebeklik evresinde anne Çıyırıcı tarafından alaca beşiğe yatırılmış, Hızırın koruması altında yar kenarında kundaklanmıştır. Eğitimi de büyük ölçüde "koyunlarının sayısı kadar kitabı olan"²¹ ve bir çeşit mürebbî olarak nitelenebilen Bay'ın oğlu Bakay tarafından gerçekleştiriliyor. Bakay'ın bu aşamada çocuğa "Kur'an" ve "Kıyamet yolunu öğretiyor"²² olması Manas'ın güçlü bir din eğitimi aldığını da göstermektedir. Cakıp'ın oğlu genç Manas on yaşında ok atan, ondördüne girince şehirler alt üst eden han omuş, kahramanlıklar yararlılıklar göstermiştir. Bu yüz-

18. Aynı, s.155.

19. Radloff, a.g.e., 1995, s.157.

20. Aynı, s. 158.

* Cakıp Han, doğan oğlunun adını dört ulu peygamber'e Manas koydurdu
Dört Peygamber onu kucakladı
Peygamberler onu kucakladı
Peygamberler çocuğu sınıdı (Radloff, 1995, s.18).

21. Aynı, s.20.

22. Aynı, s.20.

den Manas'ın şahsında çocukluk dönemi çok kısa sürmektedir. Dünyaya büyük hedeflerin gerçekleşmesi için gelmiş bir destan kahramanında tüm zamanlar bu hedeflerin gerçekleşmesi bir aracıdır adeta. Aynı durumu Oğuzkağan destanında da görmek mümkündür. Oğuzkağan da doğduktan sonra anasının sütünü bir kere emer, bir daha emmez. Çiğ et, çorba ve şarap içer. Dile gelir, kırk gün sonra büyür, yürür ve oynar, at sürülerini güder, ata biner av avlar.”²³ Belki de bu, göçebe toplumların kurtarıcı bekleyen sabırsızlığı ile ilgili bir gelişmedir. Çünkü benzer bütün destanlarda “çocuk daha doğar doğmaz ailesinin ve toplumun özlemlerine cevap (...)”²⁴ olabilecek tarzda süratle erginleşir.

Destan'da bütün diğer çocuk imgeleri Manas'ın gölgesindedir. Bu hem işlev ve rol açısından; hem de statü açısından böyle gözüküyor. O nedenledir ki Manas'ın şahsında erkek çocuk kız çocuktan daha işlevsel olarak daha çok önemlidir.

Erkek çocuk müslümanlığa uygun olarak sünnet edilir.²⁵ Erkek çocuğun doğumu sevinç, kız çocuğun doğumu ise üzüntü ile karşılanır. Kanıkey'in Manas'tan olan çocuğunun erkek oluşunu annesi kızına şu sevinç dizeleriyle duyurmaktadır:²⁶

*Sevin yavrum çok sevin
yeni doğan bu çocuk,
bu yavrucuk oğlan.*

Erkek çocuk haberi karşısında anne Kanıkey'in sevinci tüm enerjisini doğan bu çocuğa bu erkek çocuğuna hasredecek kadar derin bir çuşkuya dönüştür. Kanıkey annesine şöyle der:²⁷

*Ah sevgili anneciğim
Uyku aramayalım biz
Çocuğa beşik yapmalıyım
Nöbetleşe bakalım biz.*

Oysa daha öncesinde hamileliğin dokuzuncu ayında Kanıkey çocuğunun kız olma ihtimalini ise büyük bir kuşku, tedirginlik adeta korku ile karşılamaktadır:

*Doğan çocuk kız olursa
Ateşe atıp yakarım
Suya atar da boğarım
Sonra biriyle evlenirim.*²⁸

23. Mehmet Kaplan, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, 1985, s.14.

24. Aynı, s.68

25. Radloff, a.g.e., 1995, s.76.

26-27 Aynı, s.207.

28. Aynı, 1995, s.205.

Kocası Manas öldüğünde hamile olan Kanıkey'in kocasının hatırasının ancak doğabilecek bir erkek çocuğuna bağlı olarak sürdürüleceği anlamına gelen bu sözleri oldukça ilginçtir. İslâm öncesi 'cahiliye adetleri'ni çağrıştıran bu tür bir olası uygulama ile şamanist uygulamalar arasında benzerlik ise destanın bir geçiş kültürünü yansıtmaları bakımından ele alınabilir.

Karısı kadar hasta yatağında olan Manas da doğacak çocuğun kız olması durumunda onu yiğitlerine bir yer bulup vermesini vasiyet eder²⁹:

*Han kızı Kanıkey'in yiğitlerim,
Karnında yedi aylık çocuk var, yiğitlerim
(....)
Yavrum kız olursa, yiğitlerim,
bir yer bulup verin yiğitlerim.*

Manas zaman zaman başka kardeşi olmayışından şikayet eder. Bu şikayetlerinde ağabeyinin, küçük kardeşinin olmayışı bir çeşit "hicran" duygusallığında dile gelir³⁰:

*Atadan yalnız doğmasaydım tövbe
Adım Manas konulmasaydı,
bir ağabeyim, bulunmasaydı
arслан Manas'a ne oldu diye
elbet yanıma gelirdi.
Küçük kardeşim olsaydı
Manas yalnız kaldı deyip
koşar yanıma gelirdi."*

Ağabey ve kardeşin hiç bir arkadaş ve ilişkinin yerini tutmadığına ilişkin olan bu monologlarda; ayrıca kardeşsizliğin yalnızlıkla özdeş oluşu da vurgulanmaktadır. Çok çocuklu bir aile ortamına olan bu özlem bu yüzden gücü ve iktidarına rağmen tıpkı babası Manas'da olduğu gibi Semetey'in de içine düştüğü derin yalnızlığı içermektedir:

*Atadan altı çocuktan biri doğmadım
Beni neden büyük Allah'ım
Yalnız başıma yarattın,
alnıma yalnızlık yazdın?
Anadan iki çocuktan biri doğmadım
beni neden böyle yalnız yaratıp
alnıma yalnızlık yazdın?
Neden almadın çocuklukta canımı?
Bak yalnızlıktan korkup ben,*

29. Radloff, a.g.e., 1995, s.203.

30. Aynı, s.81.

*soylu atlar seçtim, at yığdım
bir tanesi bile yarış atı çıkmadı!
Bak yalnızlıktan korkup ben,
kahramanlar topladım, erler çağırdım
bir tanesi bile kardeş çıkmadı³¹.*

Statüsü güçlü olan çocuk erkektir ve bahadır doğar. Bu çocuk süreç içinde "evinde kalıp bey, yurdunu toplayıp han" olur.

Kız çocuklar ise küçük yaşlarda evlendirilir, evleninceye kadar baba evinin; evlendikten sonra koca evinin üyesi olur. Kız çocukların baba ve koca evi arasında geçen bu belirgin süreç aynı zamanda onların muhtemel karmaşık ve bilinmez yaşamlarını açık ve net hale dönüştüren bir tercih boyutu olarak algılanma nedeni olmaktadır. Baba evi bilenen bir aile ortamı olarak kız çocuğunun bütün yapıp ettikleriyle ilgili bir dünyayı temsil etmektedir. Onun bütün dünyası her tür dış etken ve tehlikelerden uzak olarak burada, baba ocağında geçmiştir. Dışarıya böyle bir izlenimi verdiren kızın toplumsal değerler açısından istenen ve beklenen kabul düzeyini elde ettiği söylenebilir. Baba Temirhan kızı Kankey'i şöyle betimlemektedir³²:

*Biricik kızım Kankey
yalnız bacadan gün gördü
suyu yalnız evde içti
Seçilmiş atlara bindi
Uzaktan gelme bal yedi
İnce elbise ile rüzgâra çıkmadı
Soğuk nedir hiç bilmedi
hiç gece kapıya çıkmadı
Dünden kalma yemek yemedi.*

Temirhan'ın bu dizelerle nitelenen kızının bütün dünyası baba evidir ve o ne gördü ve her ne tatlı ise baba evinde görmüş ve tatmıştır.

Aile İçi İlişkiler: Aile içi ilişkilerde aile büyükleri, töre ve dini etkenlerin işlevsel olduğu anlaşılıyor. Bu çerçevede aile büyükleri ile aileye yakın olan bilge insanların aile üyeleri üzerinde büyük etkilerinden söz edilebilir.

Akrabalar hem ilişkiler hem de aile demografisini zenginleştirmektedir. Gelin, güvey, yenge, baldız, amca, dayı, yeğen, enişte, süt kardeş, im-geleri dastanın çeşitli yerlerinde sıkça kullanılmıştır. Semetey'in öyküsünden alınan aşağıdaki dizeler gerçekte aile üyelerinin sözkonusu ayrıntıda artış ve değişkenlik göstermesinin birlikten doğan gücün öncelikle akraba ilişkileri üzerinde geliştirme gereğinin bir sonucu olarak düşünülebilir.

31. Radloff, a.g.e., 1995, s.228-229.

32. Aynı, s.75.

*Güzel doğan Kül-çoro
 haydi artık bin ata sen
 Ümütöy'un yanına git!
 Ümütöy şimdi dayım olsun
 ben ona yeğen olayım.
 Senin bir tayın vardı, de
 onu gelip kaçırmıştım, de.
 Bir şey alayım derse, alsın, de!
 Daha ne isterse alsın,
 atımı isterse, binsin, de,
 elbisemi isterse, giysin, de,
 beni yeğeni kulsın, de,
 kendi de dayım olsun, de!
 O zaten yalnız yaşıyor,
 ben de yalnız yaşıyorum,
 beraber kuvvet buluruz,
 tek kalırsak zayıf oluruz!
 Baba, ihtiyar, çocuk yok,
 yurdu kuvvetli kılarız!³³*

Aile üyelerinde önemli konularda danışma ve fikir teatisi olarak adlandırılabilir etkileşim sözkonusudur. Evleneceği kızın seçimi ve istenmesinde babasının görüşünü alan Manas aynı zamanda ailenin yakın çevresinden olduğu anlaşılan ve daha çok bilge özellikleri ağır basan Ak-Padişa'nın da bu evlilikte manevi onayına başvurmuştur.

*Manas
 Ak-Padişa'ya dedi ki
 Söğüdüün kökünü yararım
 Han'ın kızı Kanikey'i
 zevce diye almaya gidiyorum
 sen ne dersin padişahım?*

Manas'ın bilge Ak-Padişa'ya ilettiği bu görüş doğru bulunmuş ve adeta onun tarafından onaylanmıştır³⁴:

*Tebrikler olsun sana,
 münasip buldum sözünü
 uygun gördüm bunu
 doğru buldum sözünü*

Ailevi bir sorunda başta deneyimli ve bilge olmak üzere ailenin diğer etkili üyeleri ile fikir teatisinin oluşuna dair destanda diyaloglar yer al-

33. Radloff, a.g.e., 1995, s.239-240.

34. Aynı, s.79.

maktadır. Kızını oğlu Manas'a isteyen Cakıp Han'a babası Temirhan bu konuda kararı yalnız başına vermeyerek konuyu bir çeşit aile meclisine götürmektedir³⁵:

(....)

*Ay karanlık gecede olur
karımla çocuğumla bunu
iyice düşünelim
gidip karımla görüşeyim
kızımla da konuşayım
ağabeyimle görüşeyim
ondan sonra geleyim.*

Olay kızının evlenmesidir ve böyle bir olayın birinci derecede tarafları olarak anne ve kız görüşlerinin alınması gereken önemli kişiler kabul edilmektedir. Ağabey ise ailenin yaşayan (hayatta kalan) büyüğü olarak yeğenin evliliğinde görüşü önemli bulunan taraf olarak yer almaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen bu konuyu nihâf olarak değerlendirme ve sonuçlandırma durumundaki kişi ailenin reisi olan babadır.

Evliliğin töreye uygun bazı gereklilikler çevresinde geliştiğine ilişkin betimlemelere de sıkça rastlanıyor. Kayınpeder imgesi bu tür ilişkilerde önemli bir öğe olarak öne çıkarılmaktadır. Aynı şekilde belki kayınpeder kadar olmasa da kayınvalidenin de özellikle gelinin kabulü ve onaylaması aşamasında adının geçtiği görülmektedir.

Namus gibi ahlaki meziyetlerin toplumsal bir duyarlılıkla algılandığına ilişkin değinilere de sıkça rastlanıyor. Bu anlamda namusun ise edep yerleri ve cinsel organların korunması ile ilgili yaklaşımlar çevresindeki kabullere dayandığı görülmektedir. Hatta yer yer bizatihi 'namus' sözcüğü cinsel organları ifade için kullanılmıştır. Orongu adlı bir kadına giden Almambet'e Manas'ın bir çeşit öğütü olan sözlerinde böyle bir ifade biçimini görmek mümkündür.

Asil Manas şöyle dedi

(....)

*Almambet'i çağırdı
"Ay gibi parlak asil yiğidim
tövbe, gün gibi parlak asil yiğidim
Orongu bir kadın ise de o bir han,
Orogu'nun gücüne gitmesin
Ben efendilik edeyim
Binsin diye at verelim*

35. Radloff, a.g.e. 1995,s.76.

*Giyinsin diye elbise verelim
Namus yerini kapasın.³⁶*

Evliliklerde denklik esastır. Manas ile Kanıkey arasındaki evlilik bu denkliğin karakteristik bir örneğidir. Her ikisi de han çocuğudur o nedenle yetişme biçimlerinden tüketim alışkanlıklarına kadar hemen her alanda ortak özelliklere sahiptir. Fiziksel olarak da herhangi bir kusuru olmayışı nedeniyle Kanıkey güzel bir kadındır. Üstelik o, kayınpederi ve kayınvalesi tarafından beğenildiği için denkliğin bir başka boyutu olarak ayrıca güzeldir. Gelinin yeni ailesine koca evine katacağı güzellik bu yeni ortamda onun anne-baba ilişkilerini ne denli dengede götürdüğü ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Gelinin gerçek güzelliği kayınpeder ve kayınvaledeye göstereceği sevgi saygı ilişkisiyle pekişebilir³⁷:

Kanıkey

(....)

*Kulağında altın küpe
Kayın ana beğenirse
pek güzel gelindir o
Kayın ana Bağdı-döolet baybiçe,
kulağında gümüş küpe,
kayın ana beğenirse
pek güzel gelindir o!*

Gelin ne kadar belirli bir değerlendirme sonunda kabul görürse, damat da böyle bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Temirhan kızını Manas'a verirken bir damat adayı olarak onun çeşitli özelliklerini tek tek irdelemiştir. Hatta böyle bir yaklaşıma bağlı olarak bütün dünyası ev olan son derece evcil olan kızının savaşı ve hayatı dışarıda geçen Manas için olmayacağına ilişkin tereddütlerini dile getirmiştir. Bu yüzden Manas ev dışında geçen hareketli yaşamı terkederse ancak kızını verebileceğini ifade etmiştir. Onun bu sözleri aşağıdaki dizelerde şöyle biçimlenir³⁸:

(....)

*Yurt gezmekten vazgeçsin
çarpışmaktan vazgeçsin
bıçaklamaktan vazgeçsin,
kızımı ona vereyim.
Ok atmaktan vazgeçmese,
saplamaktan vazgeçmese,
kızımı asla vermem!"*

Destan'da "levirat" tipi evlilik uygulamasını çağrıştıran monolog örneklerine de rastlanmaktadır. Kocasını Manas'ın ölümü üzerine Kanıkey onun bir erkek kardeşi olmayışını derin bir üzüntü ile hatırlamaktadır³⁹:

36. Radloff, a.g.e., 1995, s.71.

37. Aynı, s.136, s.150-152.

38. Aynı, s.75.

39. Aynı, 1995, s.204.

(....)

*Dağ gibi yüce Manas'ı
alıp, götürüp gömdüler
Han çocuğu Kanikey*

şimdi ağlayarak:

*"ana yuvasının biriciği efendim
Etrafımda uçan kaz idin efendim
babanın biriciği idin efendim*

(....)

*Adı güzel, ay ışığı, efendim
altından yapma filizim efendim
bir ağabeyin olsaydı efendim
gümüştten yapma filizim efendim
küçük erkek kardeşin olsaydı, efendim*

Bilindiği gibi levirat tipi evlilik, baba ölünce, dul kalan karısıyla hayatta kalan erkek kardeşin evlenmesidir. Araştırmacılara göre burada sözkonusu edilen levirat evliliği eski Türklerde oldukça yaygındır. Özellikle Hunlar, Oğuzlar ve Göktürklerde bu çeşitten evlilik biçiminin yaygın oluşuna dikkati çeken bir araştırmacı⁴⁰ levirat evliliğini "kalın" adetiyle ilgili görmektedir. Buna göre kalın kız ailesine verilen bir "aile malı"dır, o nedenle ödenen kalında herkesin payı ve miras hakkı vardır.

Destan'da Manas'ın ne ağabeyi ne bir erkek kardeşi yoktur. Bu durum kocası ölen Kanikey'in "levirat" şansını ortadan kaldırmıştır. Bunu bildiği için de şansını olası bir erkek çocukla adeta zorlamaktadır. Eğer bir erkek çocuğu olursa hem kocasının hatırası canlı tutulacak hem de leviratın sağladığı ailevi haklardan yararlanacaktır. Koca ölümünden sonra geriye kalan kadını toplumsal baskı öylesine zorlamaktadır ki eşinin erkek kardeşi olmayan kadın bu konuda ilk baskıyı kayın babası olmak üzere ailenin önde gelen büyüklerinden dolayı ya da dolaysız hissetmeğe başlar. Destan'da da Kanikey kayın babası Cakıp Bay'dan hissetmeğe başlar. Destan'da da Kanikey kayın babası Cakıp Bay'dan bu yolda ilk uyarıyı Mendi-Bay aracılığı ile almıştır.

*Cakıp-bay bu haram kul
Mendi-bay'ı gönderip,
Kanikey'e dedirtti ki:
"At ölse postu kalır,
ağabey ölse yenge miras kalır!
Han çocuğu Kanikey
Er Manas'tan arda kaldı.⁴¹*

40. Bahattin Ögel, "Türklerde kadın ve başlık", II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi'ne sunulan Bildiri, 1982.

41. Radloff, a.g.e., 1995, s.205.

Çakıp Bay'ın gelininin yeni konumunu hatırlatan bu sözleri Kanıkey'i oldukça sarsmış ve olabilecekler konusunda yakın çevresi ile temasa geçmesine neden olmuştur. Bir süre, ölen eşinin ağabey ve erkek kardeşi olmayışının buruk acısının yaşayan Kanıkey bütün bu erkek kardeşi olmayışının buruk acısını yaşayan Kanıkey bütün bu gerilimlerinden bir oğlan (Semetey) dünyaya getirmesi ile kurtulmuştur.

Tartışma

Manas destanı olaylar kadar kişileri toplumsal ilişkiler düzeninde betimlemektedir. Bu da ister istemez onların statü, rol ve etkileşimlerinin nitelenmesini gerektirmiştir. Geline bu ayrıntıda bazen olayları da ikinci plana iterek, tam bir monolog ve diyalog süreci ile yaşam biçimleri, namus ve ahlâki erdemler değişmeler karşısında kişilerin yaşadığı panik ve tedirginliklerin zenginleştiği güncel/toplumsal hayat devreye giriyor.

Şüphesiz ki bütün bunlar Manas'ın ve onun çevresindeki en yakınlar (akrabalar) ın şahsında izleniyor. Neden Manas ve yakın çevresi de "ailesi" değil? Herşeyden önce destanda böyle bir sözcük yok. Ancak, Manas olayını bir aile olgusu üzerine oturtacak her türlü malzeme mevcuttur. Baba, anne, dayı, amca, enişte, ağabey, ve küçük kardeş, süt kardeş, kayın peder, kayın valide, vb. öğelerle ailenin günümüzdeki tüm üyelerini içeren bu statü öğeleri arasında güçlü ve yoğun ilişkiler söz konusudur.

Bu durumda eski Türklerde aile terimini karşılayan bir sözcüğün olmayışı iddiası ile sosyolojik anlamda aile olgusundan yoksunluk çağrışımının dayanaktan yoksun olduğu söylenebilir*.

Manas Destanı'nın takvim açısından hangi kronolojik dilimleri temsil ettiği kuşkuludur. Ancak destandaki kahramanların, dönemi için farklılık arzeden bazı yeni yaklaşım biçimleri destanın İslâm etkisindeki -büyük ölçüde geçiş özellikleri taşıyan- Türk toplumlarında "hayatiyet" bulunduğunu göstermektedir. İslâm dininin göçebe Türk topluluklarının yerleşik hayata geçişine olan etkileri gözönüne alındığında destanda bu yeni boyutla ilgili uğraşları böyle bir önemin ürünü saymak gerekir. Manas'ın üçüncü ve son evliliği olan karısı Kanıkey daha önce kendisinin yaptığı ilk evlilikte olduğu Gibi ganimet sonunda ya da alıkonulmuş bir kadın değil bizzat babası Temirhan'ın diliyle evde yetişen, görgü ve bilgi dün-

* Bir araştırmacı bu konuda ortaya konan kuşkuları şöyle özetlemektedir: "Türklerde aile kavramının kökenlerine inen araştırmacılar başlangıçta bugünkü anlamda bir ailenin bulunmadığı, karı koca ve çocuklar arasında aile denemeyecek gevşek ilişkilerin olduğu, asıl bağlılığın kılan üyeliği olduğu, akrabalık terimlerinin buna göre belirlendiği, eski Türkçe'de 'aile' kelimesini karşılayan herhangi bir kelimenin bulunmadığı hususlarında birleşmişlerdir. "Bkz: M.Türküne, *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*, Ankara, 1995, s.229.

yası tümü ile baba ocağı olan bir kadındır. Kanıkey'in şahsında yerleşik hayatın bütün aktivitesi ev ve hane ile sınırlı yeni bir kadın imgesi belirginleşmeye başlamıştır. Kanıkey'in kadın özelinde ortaya koyduğu bu yeni işlevden yola çıkılarak Manas'ı Türkçe'ye kazandıran Gürsoy'un destanın temsil ettiği dönemle ilgili sözlerinin* doğruya yakın bir yaklaşım olduğu düşünülebilir.

Manas'ın yansıttığı aile ataerkil bir ailedir, üstelik bu ailenin en az üç kuşağın temsil ettiği geleneksel geniş ailenin rol ve işlevlerini de içermektedir. Ailenin ilk önemli kişisi Cakıp-Han'dır. Cakıp Han oğluna kız isteyen; oğlu kadar kendine de (kayın babaya) yakışan ve onlara layık bir gelin arayan ve gelini sınavan aile büyüğüdür. Manas'la birlikte oğlu Semetey ve onun oğlu Seytek'te örneklenen bir 'devamlılık' söz konusudur. Ailenin bu devamlılığında erkeğin temel öge olduğu gözleniyor. Bahadır doğan erkek "evinde kaldığı sürece bey, yurdunu tanıyıp han"⁴² olmaya aday ve teşnedir. Adeta, yiğit ve kahraman olmaya mahkum olan erkek bunu başarabildiği ölçüde gücü ve iktidarı elinde bulundurur. Kadının statüsü ise erkeğin bu gücüne güç katabildiği, ona gerekli hizmeti verebildiği oranda biçimlenir ve temsil edilir.

Namus kavramı ve bu kavram çevresinde ortaya konan ahlakî değerler ailenin klanik beraberliğini, grup duygusu ile biz bilincini pekiştiren bir yaklaşım içinde algılanmaktadır. Destan'da namus temel espirisini cinsel öğeler üzerinde geliştirmektedir.

Destan "iyilerle birlikte, fenalar tek ölürler"⁴³ dizelerinde olduğu gibi grup duygusu ve dayanışmayı işlemektedir. Gerek Manas'ın yiğitleriyle ortaklaşa yaptığı mücadelede gerekse akraba ilişkilerinde bu mesajı izlemek mümkündür. Er Manas en çokta erkek kardeşi olmayışına, ağabeyi olmayışına; işte kendisini yalnızlıktan uzaklaştıracak gerçek güce kavuşturacak olan biz ve grup bilincinin bu kaçınılmaz dayanağından yoksun oluşu nedeniyle üzülmemektedir. Akraba olgusu da bu önem ve işleviyle destanın çeşitli bölümlerinde sıklıkla betimlenmektedir.

Sonuç

Manas destanı toplumsal, siyasal ve kültürel olmak üzere çok farklı boyutlarda incemeye elverişli olan bir malzemedir.

Ancak Manas'a hangi açılardan yaklaşılsa yaklaşılsın Destan'daki olay örgüsünün ortaya çıkıp geliştiği toplumsal iklimi görmezden gelmek

* Gürsoy, bu çalışmanın bir yerinde değinildiği üzere Manas'ın 1120'li yıllarda gelişen döneme ait olduğunu belirtmektedir. Bkz: Gürsoy, a.g.e., 1995, s.10.

42. Radloff, a.g.e., 1995, s.240.

43. Aynı, s.229.

mümkün değildir. Destan'a kimlik veren onu anlamlandıran ve o nedenle de günümüze ulaştıran bu en önemli öge ise üzerinde geliştiği, hayatiyet bulduğu, varlık nedeni olan aile olgusudur.

Sözlü kültürün bu önemli malzemesinde Türk ailesinin İslâmiyet etkisinde gelişen -geçiş- dönemine ışık tutulmaktadır. Aile'nin Türklerin hayatında ne denli güçlü bir toplumsal kurum oluşu destanın çeşitli evrelerinde izlenebilmektedir. Bu çerçevede Manas'ın yerleşik hayata geçiş sürecinde bilinen statü ve rollerle, aile içi ilişkiler çevresinde ortaya çıkan ataerkil bir aile modeli betimlendiği söylenebilir. Türklerin devlet ve toplum olma serüveninin temelini aileyi yerleştiren yaklaşımların da Manas özeliyle sağlam bir dayanağa sahip oldukları gözlenmektedir.

Ancak unutulmamalıdır ki, "Manas" tüm hikâyeye adını veren kahraman bir han ve toplumun tepesinde olan bir kişidir. O nedenle de destanda Er-Manas'ın ve onun akraba çevresi temel konu olarak işlenmektedir. Dolayısıyla temsil ettiği varsayılan dönem ya da dönemlerde destan yalnızca dört kuşaklı han ailesi ile sınırlı olarak; dönemin hanedan dışındaki kalan ailelerini, kadın ve erkek ilişkilerini örneklemektedir.

ÇALIŞMA İÇİN SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Gürsoy, Emine-Naskali: "Manas Destanı, Giriş" *Manas Destanı içinde*, Ankara: 1995, s.9-15.

İnan, Abdülkadir: "Türk Destanları", *Türk Dünyası El Kitabı*, 1992, s. 3-19.

Kaplan, Mehmet: *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, Tıp Tahlilleri, İstanbul: Doğan Yayınevi, 1985.

Manas Destanı, Çev: Abdülkadir İnan, Ankara: MEB., Yay, 1992.

Nirun, Nihat: *Sistemik Sosyoloji Yönünden Aile Kültürü*, Ankara:

Atatürk Kültür Merkezi Yay., No: 73,1994.

Ögel, Bahattin: "Türklerde Kadın ve Başlık", *II. Milletarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C.IV, Ankara: 1982.

Radloff, Wilhelm: *Manas Destanı Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çeviri*, Yayına Hazırlayan: Emine Gürsoy-Naskali, Ankara: Türksöy Yayınları No: 1,1995.

Sayın, Önal: *Aile Sosyolojisi, Ailenin Toplumdaki Yeri*, İzmir 1990.

Türköne, Mualla: *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*, Ark. Yay., Ankara: 1995.